

Prof. Bayramov Azad
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
Gəncə şəhəri

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN XARİCİ SİYASƏTİNİN BAŞLICA İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: xalq, parlament, siyasət, xarici, nazir, Türkiyə, konfrans, dünya
Key words: people, the Parliament, ministers, foreign, policy, Turkey, conference, world
Ключевые слова: народ, парламент, политика, внешняя, министр, Турция, конференция, мир

Yüz illik yubleyinin təntənə ilə qeyd edilməsi Cənab Prezident tərəfindən göstəriş verilən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti şərqdə ilk demokratik ölkə olmaqla bir çox illərin əsasını qoydu. Az bir zaman içərisində yenidən istiqlalçılıq əldə etmiş gənc ölkənin qarşısında duran ən mühüm məsələlərdən biri də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin de-fakto tanınması yolunda yorulmadan, səylə çalışması idi. Yaranmış çətin şəraitdə istər qardaş Osmanlı Türkiyəsi ilə, istər Avropa ilə, istərsə də Rusiya ilə münasibətləri qaydaya salmaq, mehriban qonşuluq siyasəti yeritmək, avropa ölkələri tərəfindən Azərbaycanın müstəqilliyini tanıması yolunda əlindən gələni əsirgəməmək Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasətinin başlıca istiqamətləri idi. Cəmi 23 aylıq hakimiyyət dövründə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasətinin ən mühüm nailiyyəti isə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müstəqilliyinin istər dünyanı yenidən bölmək uğrunda təşkil olunmuş Paris sülh konfransında iştirak edən dövlətlər tərəfindən, istərsədə qonşu dövlətlər tərəfindən de-fakto tanınması idi.

Milli Şüranın mayın 28-də keçirilən ilk iclasında çıxış edənlər Azərbaycanın müstəqil respublika elan edilməsinin vacib olduğunu bildirdilər. İclasda Azərbaycanın istiqlalçılığının elan edilməsi haqqında qərar qəbul olundu və altı bənddən ibarət olan "İstiqlal bəyannaməsi"ndə müstəqil dövlətin xarici və daxili siyasətinin əsas istiqamətləri göstərildi[1]. Azərbaycan Respublikası yarandıqı gündən etibarən fəal xarici siyasət kursu həyata keçirməyə başladı. Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi Osmanlı hökumətinin Xarici İşlər Nazirliyinə Azərbaycan Milli Şurasının və F.X.Xoyskinin başçılıq etdiyi hökumət kabinəsinin yaradılması haqqında məlumat verdi. Mayın 30-da isə Nazirlər Şurasının sədri F.X.Xoyskinin Azərbaycan Respublikasının yaranması ilə bağlı məlumatı radioteleqrafıla bütün ölkələrin Xarici İşlər Nazirliklərinə göndərildi. Həmin dövrdə yenidən müstəqilliyini elan etmiş dövlətin beynəlxalq münasibətlər sistemində qoşulması prosesi asan deyildi və müxtəlif çətinliklərdən keçirdi. Hətta bunu nəzərə alaraq, xarici işlər naziri M.H.Hacinski Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyinə müraciət edərək Osmanlı dövlətinin Avropa ölkələrində, eləcə də Moskvada fəaliyyət göstərən türk səfirlikləri vasitəsilə Azərbaycanla Avropa dövlətləri arasında vasitəçi olmağa razılıq verib-verməməsini soruşurdu[2]. Qeyd olunmalıdır ki, həmin vaxt müxtəlif ölkələrdəki türk səfirlikləri Azərbaycan Respublikasının yaradılması haqqında dünya ictimaiyyətinə məlumatın çatdırılmasında mühüm rol oynamışdır.

Batım danışıqlarının yekununda, iyunun 4-də Türkiyə, Azərbaycan və Ermənistan arasında "Sülh və dostluq" haqqında müqavilə imzalandı. Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərlə imzaladığı bu ilk müqavilədə Azərbaycanla Osmanlı hökuməti arasında daimi sülh və dostluq əlaqələrinin bərqərar olacağı, Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanın öz aralarında tezliklə sərbəhdli müəyyən edəcək protokol imzalayacaqları, əgər ehtiyac olarsa, dinclik və əsası möhkəmləndirmək, ölkənin əsası təmin etmək üçün Osmanlı hökumətinin Azərbaycan Respublikasına hərbi yardım göstərəcəyi bildirilirdi[9]. Müqavilədə Azərbaycan hökumətinin onun sərhədyanı ərazilərində yaradılmış silahlı quldur dəstələri tərkisilahl etməyi öz üzərinə götürdüyü, konsulluq konvensiyası məsələsi, dəmiryol yüklərinin daşınmasında tərəflərin öhdəlik götürmələri, Brest-Litovsk müqaviləsinin tərəflər arasında qüvvədə olduğu qeyd edilirdi. 4 iyun müqaviləsinin imzalanması aydın oldu ki, Azərbaycan yenidən istiqlalçılıq əldə etməsinə baxmayaraq, beynəlxalq nüfuz qazanmaq üçün böyük cəhdlər göstərir. Sonradan 4 iyun müqaviləsinə əlavə olaraq iki saziş də

imzalandı. Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə arasında imzalanan birinci saziş Bakı-Batım neft kəməri ilə bağlı idi və tərəflər razılığa gəlirdilər ki, öz ərazilərində neft kəmərinin təhlükəsizliyini təmin etsinlər. Bu saziş Azərbaycanın neft sənayesinin inkişafına mühüm təsir göstərərək, onun dünya bazarına çıxarılmasına təminat yaradırdı. Dəmir yollarına aid olan ikinci saziş isə Osmanlı Türkiyəsi, Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan arasında imzalandı. Sənəddə keçmiş Rusiya dövlətinin mülkiyyəti olan dəmir yolu nəqliyyat vasitələrinin müqaviləni imzalayan tərəflərin ərazi həddüdlərinə müvafiq olaraq onlar arasında bölüşdürülməsi nəzərdə tutulurdu.

Azərbaycan Respublikasının 1918-ci ilin yayında Bakının azad edilməsi ilə bağlı apardığı diplomatik mübarizə özünün tarixi əhəmiyyəti ilə seçilir. Həmin dövrdə Bakı Osmanlı İmperiyası, Almaniya, Böyük Britaniya və Sovet Rusiyası arasında geosiyasi mübarizə məkəna çevrilmişdi[3]. Sovet Rusiyası Azərbaycan hökumətinə bolşeviklərin yaratdığı Bakı Xalq Komissarları Soveti vasitəsilə təsir göstərirdi. Azərbaycan üçün bu cür çətin və mürəkkəb bir dövrdə Almaniya ilə Sovet Rusiyası arasında Brest-Litovsk müqaviləsinə əlavə olaraq 27 avqust sazişi imzalandı.

Xarici işlər naziri Əhməd Nəsim bəy Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan arasındakı münasibətlərin qarşılıqlı razılıq və anlaşma əsasında formalaşmasının vacib olduğunu qeyd edirdi[6]. Ə.M. Topçubaşov türk ordusunun Bakını azad etdiyinə, Azərbaycan ordusunun yaradılmasında köməyə, həmçinin Nuru paşanın rəhbərlik etdiyi İslam Ordusunun Azərbaycan xalqı qarşısındakı böyük xidmətlərinə görə hərbi nazir Ənvər Paşaya öz təşəkkürünü bildirdi. Ə.M. Topçubaşov Tələt Paşa kabineti istefa verdikdən sonra da yeni hökumət üzvləri ilə görüşlər keçirmiş və Azərbaycanın milli maraqlarının müdafiəsi uğrunda fəal diplomatik mübarizə aparmışdır. Onun bu müddət ərzində İstanbulda keçirdiyi çoxsaylı görüşlər və diplomatik danışıqlar Azərbaycan Respublikasının müstəqil xarici siyasət aparmağa qabil olduğunu göstərirdi. 1918-ci ilin payızında Almaniya-Türkiyə blokunun dünya müharibəsində məğlub olması və oktyabrın 30-da Türkiyənin Mudros barışığının ağır şərtlərini qəbul etməsi Azərbaycan Respublikası üçün arzuedilməz hadisə oldu[7]. Mudros müqaviləsinin 11-ci maddəsində Türkiyə ordusunun tezliklə Azərbaycanı və Zaqafqazıyanı tərk etməsi nəzərdə tutulurdu[8]. Azərbaycandakı türk ordusunun dəstələrinə bir həftədən gec olmayaraq Bakını, bir aydan sonra isə bütün Azərbaycanı tərk etmələri haqqında ultimatum verildi. Müqavilənin 15-ci maddəsinə görə, Türkiyənin nəzarəti altında olan Zaqafqaziya dəmir yolu müttəfiqlərinin nəzarətinə verildi. Həmçinin, bu müqavilə müttəfiqlərin Batumu tutmasına da şərait yaradırdı. Yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu tapmaq üçün nəyin bahasına olursa-olsun, yenidən diplomatik danışıqları davam etdirmək və Azərbaycanın beynəlxalq vəziyyətinin yaxşılaşdırılması yönündə mühüm tədbirlər görmək vacib idi. Mudros müqaviləsinin şərtləri noyabrın 3-də rəsmi şəkildə elan edildikdən bir gün sonra Ə.M. Topçubaşov nəşrin Azərbaycanla bağlı hissəsinə etiraz əlaməti olaraq, Osmanlı hökumətinin xarici işlər nazirinin müavini Rəşad Hikmət bəyə nota göndərdi. Etiraz notasında Osmanlı hökumətinin Azərbaycan Respublikasını tanımasına baxmayaraq, Bakı şəhəri haqqında maddənin Mudros müqaviləsinə daxil edilməsinin beynəlxalq hüququn prinsiplərinə zidd olduğu bildirilir və Mudros barışığında Azərbaycanın mənafehinə zidd olan məsələləri həll etmək üçün Azərbaycan hökumətinin bir başa və yaxud Osmanlı hökumətinin vasitəçiliyi ilə diplomatik danışıqlar aparması zəruri hesab edilirdi[9].

Milli Şüranın noyabrın 16-da keçirilən iclasında Azərbaycanın müstəqilliyini tanımaq barədə bütün dünya dövlətlərinə müraciət qəbul edildi. İclasın qərarına əsasən Nazirlər Şurası sədrinin general V.Tomsona göndərdiyi teleqramda bildirilirdi: "Hökumət əmindir ki, müttəfiq ordunun Azərbaycana gəlməsi Azərbaycan hökumətinin daxili işlərinə qarışmadığı surətdə istiqlalçılığımıza və məmləkətimizin tənamiyyətinə xəta toxunmaz"[10]. General V.Tomson cavab teleqramında Azərbaycan hökuməti ilə əməkdaşlığa hazır olduğunu qeyd edirdi. O, sonrakı çıxışlarında da Böyük Britaniya komandanlığının Azərbaycan hökumətinə və onun Baş nazirinə böyük ehtiram göstərdiyini, yeni koalisiyon hökumət təşkil olunana qədər hazırkı hökumətin Azərbaycanı yeganə qanuni hökumət olaraq qaldığını vurğulayırdı. Əslində, V.Tomsonun bu mövqeni tutması Azərbaycan hökumətinin onunla diplomatik danışıqları uğurla və məhərətlə aparmasından irəli gəlirdi. Milli Şura Avropa dövlətləri ilə beynəlxalq əlaqələrin yaradılmasında demokratik prinsiplərin göstərə biləcəyi təsiri də nəzərə alırdı. Azərbaycanda parlament üsulidarəsinin təsis edilməsi Avropa dövlətləri ilə əlaqələrin yaradılmasında mühüm addım ola bilərdi. Bu məqsədlə Milli Şüranın

noyabrın 16-dakı iclasında parlament üsulidarəsinin yaradılması məsələsinə baxıldı və noyabrın 19-da seçki qanunu qəbul edildi. Dekabrın 7-də parlamentin ilk iclasının keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının istər daxili, istərsə də xarici siyasət sahəsində mühüm hadisə oldu. İclasda F.X.Xoyski hesabatı xarakterli məruzə ilə çıxış etdi, milli hökumətin daxili və xarici siyasətinin xüsusiyyətləri və qarşıda dayanan vəzifələr haqqında məlumat verdi. O, xarici siyasət sahəsi ilə bağlı çıxış edərkən Azərbaycanın ətrafında yaranmış beynəlxalq vəziyyətə aydınlıq gətirməyə çalışdı. Dekabrın 26-da yeni hökumət kabinəsi yaradıldı və bu hadisədən iki gün sonar müttəfiqlərin Bakıdakı nümayəndəsi general V. Tomson Azərbaycan hökumətini tanıdığını bəyan etdi. Bəyanatda bütün Azərbaycan ərazisində Azərbaycan koalisiya hökumətinin yeganə qanuni hakimiyyət olduğu və müttəfiq hərbi qüvvələrin komandanlığının bu hökumətə hərtərəfli yardım göstərəcəyi bildirilirdi.

Azərbaycanın İstanbuldakı nümayəndəsi Ə.M.Topçubaşov sülh konfransında Zaqafqaziya respublikalarının vahid nümayəndəliklə iştirak etməsini nəzərdə tutaraq, dekabrın 16-da Azərbaycan Respublikası Nazirlər Şurasının sədrinə məktubunda qeyd edirdi ki, yaranmış tarixi şəraitdə Qafqaz xalqlarının dövlət müstəqilliyinin tanınmasının yeganə yolu azərbaycanlıların, gürcülərin və ermənilərin birgə addım atmalarından keçir: "Bu xalqların milli siyasi ideallarında hər hansı fərq olursa-olsun, indi onların hamısının müstəqilliyi sülh konfransında birgə işlərdən və birgə çıxışlardan asılıdır"[11]. Bu məqsədlə Zaqafqaziya konfederativ nümayəndəliyinin yaradılmasını nəzərdə tutan memorandum hazırlanmış, Fransa, İngiltərə, ABŞ, İtaliya, Yunanıstan və Yaponiyanın diplomatik nümayəndəliklərinə təqdim edilmişdir.

Prezident V. Vilson Azərbaycan Respublikasından olan nümayəndələrin Versal sülh konfransına buraxılmasının məqsəduyğun olduğunu qeyd etdi. O, Ə.M.Topçubaşovu Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı kimi qəbul etməyin tərəfdarı olduğunu bildirdi. Azərbaycan nümayəndə heyəti Fransaya gəlmiş ilk gündən etibarən Azərbaycanın siyasi, iqtisadi və hərbi vəziyyəti ilə bağlı məsələləri Avropa dövlətlərinin bu ölkədəki diplomatik nümayəndələrinin diqqətinə çatdırmaq üçün fəaliyyətə başladı. Mayın 23-də Azərbaycan nümayəndələri ilə ingilis nümayəndə heyətinin üzvü Luiz Mallet arasında görüş keçirildi. Mayın 28-də Ə.M.Topçubaşovun ABŞ nümayəndə heyətinin üzvü Q.Morqentau ilə görüşündə isə ABŞ-ın Azərbaycan hökumətinə maliyyə yardımını göstərməsinin mümkünü müzakirə olundu. Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvləri üçün on mühüm hadisə onların mayın 28-də ABŞ Prezidenti V.Vilson tərəfindən qəbul edilməsi idi. Azərbaycan nümayəndə heyətinin rəhbəri Ə.M.Topçubaşov Prezident V.Vilsona müraciət edərək Azərbaycanın Millətlər Cəmiyyətinə buraxılacağına və ABŞ tərəfindən Azərbaycana yardım göstəriləcəyinə ümid etdiyini bildirdi. O, çox vaxt Avropa və Amerika mətbuatında Azərbaycan haqqında qarəzli və saxtalaşdırılmış yazılar dərc edildiyini və bu konfransda V.Vilsona əsl həqiqətlər haqqında məlumat vermək üçün imkan yarandığını qeyd etdi. Ə.M.Topçubaşov azərbaycanlıların, gürcülərin, ermənilərin və dağılırların konfederasiyasını yaratmağın mümkün olduğunu vurğulayaraq, Qafqaz Azərbaycan Respublikası nümayəndələrinin memorandumunu V.Vilsona təqdim etdi. Həmin tələblərdə Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınması, Vilson prinsiplərinin Azərbaycan Respublikasına da aid edilməsi, Azərbaycan nümayəndələrinin sülh konfransına buraxılması, Azərbaycanın Millətlər Cəmiyyətinə qəbul edilməsi, ABŞ-ın hərbi departamentinin Azərbaycana hərbi yardım göstərməsi, ABŞ və Azərbaycan Respublikası arasında diplomatik münasibətlərin yaradılması məsələləri irəli sürüldü[12]. Azərbaycan nümayəndə heyəti bu tələblərin ABŞ tərəfindən qəbul ediləcəyi halda, Azərbaycanın çar Rusiyasına olan borclarını təcridən ödəyəcəyinə də təminat verirdi. Təəssüf ki, Azərbaycan tərəfinin bu tələbləri V. Vilson tərəfindən qəbul edilmədi və o, Azərbaycanın istiqlaliliyinin tanınması məsələsinə açıq saxlayaraq, ABŞ-ın dünyanı kiçik hissələrə bölmək niyyətində olmadığını bildirdi.

Həmin dövrdə Azərbaycan hökumətinin xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini Fransa, İtaliya və Böyük Britaniya kimi dövlətlərin mandatına Azərbaycanın münasibətini müəyyənləşdirmək təşkil edirdi. Millətlər Cəmiyyəti yaradıldıqdan sonar meydana gələn mandatlıq məsələsi Paris sülh konfransında da əsas müzakirə mövzularından biri idi. Bu məsələnin mahiyyətini dünyanın aparıcı dövlətlərinin Millətlər Cəmiyyətinə mandat aldığı ərazinin sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni inkişafı üçün həmin qurum qarşısında məsuliyyət daşması təşkil edirdi. Azərbaycan hökuməti özünün milli təhlükəsizliyini, hər şeydən əvvəl müstəqilliyini qoruyub saxlamaq üçün həmin dövrdə

dünyada böyük nüfuzu olan dövlətlərdən biri ilə strateji tərəfdaşlıq münasibətləri qurmağı və ondan yardım almağı məqsəduyğun hesab edirdi. Sözsüz ki, bu məsələdə Azərbaycan Respublikasına Türkiyədən yaxın dövlət ola bilməzdi. Lakin Türkiyənin Birinci dünya müharibəsindəki məğlubiyyəti bu strateji tərəfdaşlığı çətinləşdirmişdi. Eyni zamanda, Millət Cəmiyyətinin mandatlıq sisteminin özü Almaniya və Türkiyənin məğlubiyyətindən sonra bu ölkələrin keçmiş müstəmləkələrini idarə etmək zərurətindən yaranmışdı.

1919-cu ilin ortalarında yaranmış beynəlxalq vəziyyət, o cümlədən Koİçək və Denikin ordularının məğlub olması və Rusiyada bolşeviklərin güclənməsi Azərbaycan hökumətindən çəvik xarici siyasət aparmağı tələb edirdi.

ABŞ-da fəaliyyət göstərən "Müstəqil Ermənistanın Amerika Komitəsi" bu ölkənin siyasi dairələrində Azərbaycan haqqında böhtan və yalan yaymaqla məşğul idi və bu mənfur niyyətlər Azərbaycan xalqını gözənd salmağa yönəlmişdi. Azərbaycan hökuməti ermənilərin bu cür iyrənc məqsədlərini ifşa etmək və Azərbaycanla bağlı həqiqətləri Amerika ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmaq üçün bu ölkədə lazımi təbliğat aparmağı vacib hesab edirdi. Həmin dövrdə Azərbaycan hökumətinin razılığına əsasən, Ə.M. Topçubaşov Nyu-York şəhərindən olan hüquq məsləhətçisi Valter Çandlerlə iki müqavilə imzaladı. Müqavilənin şərtlərinə görə, V.Çandler Azərbaycan nümayəndə heyətinin təbliğat məsələləri üzrə hüquq məsləhətçisi təyin edilirdi və o, göstərilən müddət ərzində Azərbaycan Respublikasının milli maraq və mənafeələrini müdafiə etmək missiyasını öz üzərinə götürürdü. Eyni zamanda, iqtisadçı Maks Rabinov da Azərbaycan nümayəndəliyində işə qəbul edildi və bu şəxs dünya qiymətlərinə uyğun olaraq, Azərbaycandan neft alınması və digər iqtisadi məsələlərlə məşğul idi. Göründüyü kimi, Azərbaycan hökumətinin xarici siyasətində təbliğatı və iqtisadi məsələlərə xüsusi diqqət yetirilirdi. Həmin vaxt Azərbaycanla Böyük Britaniya və Fransa kimi dövlətlər arasında iqtisadi və ticarət əlaqələrinin yaradılması istiqamətində mühüm addımlar atıldı. Xüsusilə, Fransa-Qafqaz Komitəsinin təşəbbüsü ilə oktyabrın 4-də keçirilən və Azərbaycan, Gürcüstan, Fransa işğılzar dairələrinin iştirak etdiyi Qafqaz konfransı mühüm əhəmiyyət daşıyırdı. Oktyabrın ortalarında Fransa Respublikasının Ticarət və Sənaye Nazirliyinin nümayəndəsi Bakıya səfər edərək, Azərbaycanın xarici işlər naziri M.Y. Cəfərovla danışıqlar apardı. Görüş zamanı Fransa tərəfinin nümayəndəsi öz ölkəsi ilə Azərbaycan arasında dostluq əlaqələrinin yaradılmasının vacib olduğunu bildirdi.

1920-ci ilin yanvarından aprelinədək Sovet Rusiyasının Azərbaycana qarşı ardıcıl təzyiqlər göstərməsi vəziyyətin mürəkkəbliyindən xəbər verirdi. Təbii ki, Azərbaycan hökuməti Rusiya tərəfinin notalarına öz münasibətini bildirirdi. Yanvarın 6-da N. Yusifbəylinin sədrliyi altında Azərbaycan Dövlət Müdafiə Komitəsinin iclasında Sovet Rusiyasının Azərbaycan və Gürcüstanla hərbi saziş bağlamaq təklifi müzakirə edildi. Müzakirələrin sonunda qəbul edilən qərarda Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət olaraq Sovet Rusiyası ilə qarşılıqlı münasibətlər yaratmaq üçün danışıqlar aparmağa hazır olduğu bildirildi. Yanvarın 14-də xarici işlər naziri F.X.Xoyski G.Çiçerino cavab notasında qeyd edirdi ki, "Azərbaycan Respublikası gələcəkdə bitərəf dövlət olmasına baxmayaraq, öz azadlığının və müstəqilliyinin hər cür xarici qəsdlərdən müdafiə edilməsinə tamamilə yekdidir. Buna görə də, Azərbaycan hökuməti Denikinlə, onun həmişə Azərbaycan xalqını müstəqilliyinə qəsd etdiyinə görə, qızğın mübarizə apardı və bunun müvəffəqiyyətli olması məqsədlə qonşu gürcü hökuməti ilə hərbi müdafiə ittifaqı bağladı. Azərbaycan hökuməti tərəfindən qəbul edilmiş yuxarıda qeyd edilən xarici siyasətin istiqaməti ona Azərbaycan və digər xalqlar arasında mehriban münasibətlərin qurulmasına göstəriş verir. Buna əsasən, Azərbaycan hökuməti danışıqlar yolu ilə hər iki dövlətin müstəqilliyi prinsiplərindən irəli gələn rus və Azərbaycan xalqları arasında mehriban qonşuluq münasibətləri yaratmağa hazırdır".

Çətin şəraitdə nəhayət ki, Avropa dövlətləri öz qərarlarını edirdi. Yanvarın 11-də Ali Şuranın qəbul etdiyi qərarda bəyan edildi ki, "müttəfiq və birlik ölkələri Azərbaycan və Gürcüstan hökumətlərini birlikdə de-fakto səviyyəsində tanıyırlar". Fevralın 7-də Yaponiya hökuməti də Ali Şuranın bu qərarını müdafiə etdiyi halda, ABŞ bu məsələni rəsmi surətdə dəstəkləmədiyini bildirdi. Həmin vaxt ABŞ hökumətinin mövqeyi bundan ibarət idi ki, Birləşmiş Ştatlar Böyük Britaniyanın və Fransanın Azərbaycanı və Gürcüstanı yardım göstərməsinə etiraz etmir, lakin onların müstəqilliyinin tanınmasını Rusiyanın parçalanması kimi dəyərləndirir. Azərbaycan Respublikasının

müstəqilliyinin Paris sülh konfransında tanınması Azərbaycan hökumətinin, xüsusilə Azərbaycan nümayəndə heyətinin uğurlu xarici siyasəti və diplomatik fəaliyyəti nəticəsində mümkün oldu. Bu tarixi hadisə Azərbaycanda böyük təmtəraqla qeyd edildi.

Həmin dövrdə Avropa dövlətlərinin Bakıda konsulluqları fəaliyyətə başladı, Azərbaycan hökuməti ilə ABŞ, Böyük Britaniya və İtaliya arasında iqtisadi əlaqələrin qurulması yönündə mühüm işlər görüldü. Azərbaycanla İran arasında diplomatik münasibətlər yaradıldı. Martın 20-də Azərbaycan Respublikası ilə İran arasında dostluq haqqında müqavilənin imzalanması Azərbaycanın xarici siyasətinin böyük uğurlarından biri idi. Müqavilənin birinci maddəsinə görə, İran hökuməti Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini de-yure tanıdığını bəyan etdi. 1920-ci il aprelin 15-də Azərbaycan parlamentində Avropa dövlətlərinə və ABŞ-a diplomatik nümayəndəliklər göndərmək haqqında qanun layihəsi müzakirə edildi. Parlamentin aprelin 19-da keçirilən iclasında isə Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya, ABŞ, İsveçrə, Polşa, Almaniya və Rusiyada diplomatik nümayəndəliklər təsis etmək haqqında qanun qəbul olundu. Azərbaycan hökumətinin 1920-ci ilin aprel bəhrəsinə qədərki dövrdə xarici siyasət sahəsində qazandığı nailiyyətlər xalqımızın milli istiqbalı üçün tanınmasında mühüm rol oynamışdır. 1918-1920-ci illərdə xarici siyasət kursunun müəyyənləşməsində və mühüm diplomatik uğurların qazanılmasında Ə.M. Topçubaşov, F.X. Xoyski və M. Hacınski kimi şəxsiyyətlərin böyük əməyi vardır. 1918-20-ci illərdə aparılan xarici siyasət dünyada Azərbaycanın sivil, demokratik respublika kimi tanınmasında böyük rol oynamışdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. 2 cildə /Baş red. Yaqub Mahmudov.- B.: Lider nəşriyyatı, 2004.- C. I.- 440 s; 2005.- C. II.- 472 s.r).- B.: Elm, 2001.- C. V.- 672 s.
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 82- ci ildönümünə həsr olunmuş Respublika elmi konfransının materialları /Red. hey. Mustafazadə T.T., Qafarov T. B., və b.- B.: Elm, 2000.- 130 s.
3. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Внешняя политика. (Документы и материалы). Баку, 1998.
4. Artaoğlu Tahir. 20 Yüzyıl siyasi tarihi (1914 -1980). Ankara, 1989.
5. Baskın Oran. Türk Dış politikası. Kurtuluş savaşından bugüne. Olqular, belqeler, 1. yorurlar. (cilt I. 1919 -1980). İstanbul, 2002.
6. Swietochowski T. Russian Azerbaijan/ 1905-1920. Cambridge, 1985.
7. Wolf, Stuart (ed). Nationalism in Europe 1815 to the Present London: Routledge, 1996
8. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə.- (1900-1920-ci illərdə) Bakı-1998
9. Aşurlı, A. Cümhuriyyət dövrü mətbuatında Qafqaz İslam Ordusu /Rəyçi Şamil Vəliyev.- B.: Nurlan, 2007.- 185 s.
10. Abdullayev, M. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti beynəlxalq münasibətlər sistemində /Mahir Abdullayev. Beynəlxalq münasibətlər tarixi (XX əsr).- B., 2003.-S. 64-88.
11. Hacıyeva Almaz. Beynəlxalq münasibətlər tarixi (1871-1919-cu illər). Dərs vəsaiti. Bakı, 2001.
12. Cəmil Həsənov. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1918-1920). Bakı, 1993.

THE BASIC DIRECTIONS OF THE FOREIGN POLICY OF THE AZERBAIJAN PEOPLE'S REPUBLIC

Summary

By the decree of the President it was charged the solemn celebration of the 100th anniversary of the Azerbaijan People's Republic, the first democratic country in the East, which was the sample for many countries. One of the most important problems facing a young country that recently gained independence was the relentless and diligent work for de facto recognition of the Azerbaijan People's Republic. The main trends in the foreign policy of the Azerbaijan People's Republic in a difficult situation were to establish relations with the brotherly Ottoman Turkey, Europe or Russia, to pursue good-neighborly policies, and efforts were made the independence of Azerbaijan to be recognized by European countries. The most important achievement of the foreign policy of the Azerbaijan People's Republic during the 23-month rule was the de facto recognition of the independence of the Republic by the states that participated in the Paris Peace Conference, held for the redistribution of the world.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ Резюме

По указу президента, было поручено торжественное празднование столетней годовщины Азербайджанской Демократической Республики, являющейся первой демократической страной на Востоке, которая заложила основы многих стран. Одна из наиболее важных проблем, стоящих перед молодой страной, которая недавно обрела независимость, является неустанная и усердная работа признанием Азербайджанской Демократической Республики де-факто. Основными направлениями внешней политики Азербайджанской Народной Республики в сложной ситуации было необходимо установить отношения с братской Османской Турцией, Европой или Россией, ввести добрососедскую политику, также велись усилия, направленные на признание независимости Азербайджана европейскими странами. Важнейшим достижением внешней политики Азербайджанской Народной Республики в течение 23 месячного правления стало фактическое признание независимости республики, участвовавшая в Парижской мирной конференции, проводимой для перераспределения мира.